

УДК 94(477):(=1.438)“18/19”

**ОБРАЗ УКРАЇНЦІВ У НАРАТИВАХ ПОЛЯКІВ
ПІВДЕННО-ЗАХІДНИХ ГУБЕРНІЙ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ
КІНЦЯ ХІХ–НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**

Ольга НІКОЛАЄНКО

*Харківський національний автомобільно-дорожній університет
вул. Петровського, 25, Харків, 62001, e-mail: nikolajenko@mail.ru
Кафедра українознавства*

У статті на підставі мемуарів поляків проаналізовано образи українського населення. При цьому автором використана методологія дискурс-аналізу та пост-колоніальних досліджень, які дали змогу виявити розбіжності в індивідуальному сприйнятті іншого етносу і визначити підстави формування етнічних стереотипів у колективній свідомості.

Ключові слова: національна ідентичність, поляки, українці, дискурс, нарativi, індивідуальна і колективна пам'ять.

Кожна людина замислюється над питанням свого місця в світі. Хто я, в чому полягає сенс мого існування і яке значення має мій прихід в цей світ – такі запитання вимагають від людини пошуку відповіді, хоча часто вони залишаються риторичними. Але що є відкритим для людини – це існування “іншого”, яке дає змогу усвідомити власне “Я”. Згідно з принципами соціального конструктивізму, ідентичність людини є сконструйованою різноманітними факторами, які формують уявлення людини про себе і своє призначення.

Проблема конструювання власної ідентичності взаємопов'язана з конструюванням образу “іншого”, такого, який відрізняється від мене. Національна ідентичність є соціальним конструктом, нестатичним і багатовимірним. Під національною ідентичністю ми розуміємо відчуття причетності особи до великої етнічної спільноти (“ми”), що має характерні ознаки, які відрізняють її від інших (“вони”)¹. Національна ідентичність охоплює не тільки знання про особливості “своєї” нації, а й їх оцінку, яка впливає на поведінкові стратегії людини. Приналежність до певної нації, на думку антрополога Дж.Бормана, проявляється у повсякденних практиках та взаємодіях, які дають відчуття того, що ти є “вдома”². Усвідомлення людиною себе як частини великої спільноти відбувається в процесі соціалізації на підставі сформованих уявлень

¹ Див. поняття “етнічності” у: Хобсбаум Е. Национализм и этничность // Национализм. (Взгляд из-за рубежа). Москва, 1995. С.86.

² Цит. за: Вердери К. Куда идут нации и национализм? // Нации и национализм. Москва, 2002. С.297–307, С.298.

про спільність мови, пошанування традицій, визнання досягнень матеріальної та духовної культури народу, наявності спільної колективної пам'яті.

Конструювання національної ідентичності неможливе без звернення до образів колективної пам'яті, значущих історичних подій, постатей. Але здебільшого саме від'ємний конструкт через образ "іншого", не такого, як "я" чи "ми", слугує витоком формування власного самоусвідомлення.

Соціологи стверджують, що формування національної ідентичності відбувається, радше, не в моно-, а поліетнічному регіоні. Саме таким регіоном була територія Правобережної України, що в адміністративному відношенні становила південно-західні губернії Російської імперії, де наприкінці XIX–на початку XX ст. набували свого оформлення модерні українська, польська та російська нації. Їх формування відбувалось у процесі протиставлення "свої" – "інші", "чужі". Проблеми міжетнічних стосунків та формування націй доволі поширені в сучасній історіографії³. Розуміння впливу національних стереотипів і владних конструктів на історичну думку зумовило появу досліджень, де проаналізовано образи "інших" в історичних джерелах⁴. Разом з тим, "інший" – це не завжди "ворожий". Конструювання образу "іншого" включає представників різних етносів, які демонструють відмінності, стають першопричиною стратифікації і диференціації суспільства.

Для польського населення названих територій таким "іншим" було місцеве українське населення. У спогадах поляків, які проживали в південно-західних губерніях, варто простежити процес конструювання образу українців – якими вони є: ворогами чи друзями, іншими чи чужими? Відповіді на ці запитання дадуть підстави інакше подивитися на подальшу історію польсько-українських відносин, в яких були і трагічні сторінки конфліктів, і приклади мирного співжиття. Дане дослідження має на меті виявити в наративах паростки строкатих подій початку XX ст.

Вибір джерел обумовлений бажанням побачити "іншого" крізь призму повсякденного його сприйняття. Формування націй в Європі XIX ст. відбувалося за різними сценаріями, що розроблялися і реалізувалися елітами. Втілення ж національних конструктів належить звичайним акторам, які кожного дня свого життя споглядали "іншого", випробовували й аналізували його, впевнюючись у розбіжностях "Я" та "Він", на підставі чого створювали образ "Ми", якому і належало стати нацією. Ці конструкти не були громадсько-політичними програмами чи ідеологіями, тобто стратегіями владного дискурсу, радше – його наслідками. Створені для нащадків, вони слугують відбитком існуючих суспільних стереотипів і практик, які дають змогу побачити окремі сторінки минулого значно різноманітнішими, ніж наявні типові схеми.

Але одразу варто зазначити декілька моментів, які необхідно брати до уваги при роботі з джерелами особистого походження. Наративне джерело, яке презентує епоху, відкриваючи її неофіційні сторінки – це лише відбиток пам'яті автора. Автор – фігура неоднозначна, яка вимагає окремої розмови. По-перше, це завжди лише

³ Питання українсько-російсько-польських відносин розробляється істориками в усіх трьох країнах: *Миллер А.* Украинский вопрос в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). Москва, 2000; *Бовуа Д.* Битва за землю в Україні 1863–1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах. Київ, 1998; *Wapiński R.* Polska i mała ojczyzna Polaków. Z dziejów kształtowania się świadomości narodowej w XIX i XX wieku po wybuchu II wojny światowej. Wrocław, 1994; *Щербак Н. О., Щербак М. Г.* Національна політика царизму на Правобережній Україні (II половина XIX –початок XX століття). Київ, 1997.

⁴ Див.: *Палеева Н. В.* Конструирование русского националистического дискурса и его "другие" в 1860–1917 гг. Дис... канд. полит. наук. Санкт-Петербург, 2006; *Хореев В. А.* Польша и поляки глазами русских литераторов. Имагологические очерки. Москва, 2005; *Российская империя в зарубежной историографии. Работы последних лет.* Антология / Сост. Верт П., Кабытов П.С., Миллер А.И. Москва, 2005; *Polacy w oczach rosjan.* Rosjanie w oczach polaków. Warszawa, 2000.

людина, яка накопичила власний досвід і має індивідуальну пам'ять. У процесі переходу від індивідуальної до колективної пам'яті відбувається трансформація обох. Швидкоплинна пам'ять піддається фільтрації, в результаті чого створюються шаблони, які легко вписуються в колективні уявлення. Складний процес викривлення індивідуальної пам'яті, а разом з тим і деформації колективної, відсікає те, що не знаходить собі місця в загальній схемі. По-друге, автор завжди перебуває на перехресті колективних ідентичностей. Конструюючи образ у своїй свідомості, відтворюючи його в тексті, надаючи йому певних тлумачень та оцінок, автор підтримує колективну пам'ять, конституюючи колективну ідентичність⁵.

Наративи, з якими доводиться працювати історика, створювалися за певними канонами. Центральне питання мемуарів, спогадів, автобіографій – “як я стала/в такою/им, якою/им?” – неминуче передбачає екскурс у минуле. При цьому образи, що виникають на сторінках цих джерел, повинні бути доступними і зрозумілими всьому загалу читачів, а для цього вони спрощуються автором, схематизуються.

Соціальна обумовленість пам'яті проявляється ще й у тому, що особисті джерела підкоряються законам попиту і пропозиції. Це означає, що в спогадах поляків про життя в південно-західних губерніях Росії, написаних у міжвоєнні часи в незалежній Польщі, цей період поставав як минуле вже неіснуючої імперії, на уламках якої виникла власна держава. Всі перелічені фактори обумовлюють особливості роботи з даними документами.

Новизна дослідження полягає в тих питаннях, які історик ставить перед джерелом. У нашому випадку ми спробуємо виявити, як конструється образ “інших” – українців – у наративах поляків-кресівців? Чим обумовлений створений образ і в якому контексті він можливий? Як впливає сконструйований образ на конституювання власної національної ідентичності, а отже, що він приносить у колективну історичну пам'ять?

Спогади поляків, які проживали в південно-західних губерніях, стали невід'ємною частиною джерельної бази історичних досліджень цих земель. Деякі з них у вигляді мемуарів, що репрезентують історію роду, виходять друком, але більшість зберігається в архівних сховищах. Пошук наративів польської шляхти, яка осіла на “східних кресах”, проводився у двох напрямках. Перший становлять ґрунтовні праці дослідників Д.Бовуа, Т.Епштейна, Л.Заштовта, М.Устрицького, в яких широко використано его-документи, що дозволяє скласти список потрібних наративів⁶. Другий напрям відбору его-документів – пошук їх за географічними назвами, надрукованими в архівних путівниках, з яких і починається робота історика. Завдяки цьому, створюється джерельна база матеріалів для певного регіону дослідження. Мемуари польського дворянства, використані в даній статті, не претендують на всеохопленість, але з точки зору введених на даний час джерел є значною мірою репрезентативними. Водночас прагнення проаналізувати якомога більшу кількість спогадів про сприйняття українського населення поляками призвело до створення доволі строкатої картини, в якій представлені не просто різні, а протилежні конструкти образу українців.

Методологія дослідження зумовлена набором джерел. Під час роботи з мемуарами і спогадами – здебільшого творами, написаними в цікавій художній формі – привертала увагу ті фрагменти тексту, які змальовували українців. Обрані змістовні блоки, які можна визнати одиницями аналізу, різні за обсягом, у процесі дослідження

⁵ Репина Л.П. Историческая память и современная историография // Новая и новейшая история. 2004. С.33–45.

⁶ Ustrzycki M. Ziemiańskie polskie na kresach 1864–1914. Świat wartości i postaw. Kraków, 2006; Zasztowt L. Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej. Warszawa, 1997; Epsztejn T. Z piórem i paletą. Zainteresowania intelektualne i artystyczne ziemianstwa polskiego na Ukrainie w II połowie XIX wieku. Warszawa, 2005.

були розбиті на декілька груп, утворених за близькістю позицій авторів. Але це було б надто просто – лише визначити різні образи українців у наративах. Дискурс-аналіз тексту дає змогу виявити те, що залишилося поза усвідомленням автора, або ж те, у чому автор сам до кінця не розібрався⁷. Саме на межі протиріч, недомовок, на співставленні окремих висловів з контексту треба шукати той визначальний дискурс, який підпорядковує всі інші, і робити висновок не про те, що говорить автор, а про те, що він насправді хоче цим сказати.

Перша група джерел демонструє доброзичливе сприйняття польськими авторами української громади. В багатьох наративах українець постає як “інший”, але водночас як позитивний герой. У мемуарах поляків, в основному землевласників, українське населення сприймається як сільське. На службу в польські маєтки набирали в основному вихідців зі збіднілої польської шляхти, а сільське населення асоціювалось з певним етносом – українцями⁸. Зокрема, у спогадах однієї з авторок А. Павелчинської підкреслюються такі риси українського населення, як “виняткова музикальність”, “охайність”, “чистота”, селяни в її спогадах “красиві, високі, ладні”⁹. Подібну характеристику надає і інша авторка Е. Корвін-Красинська: “українці охайні... мають вроджене поняття про естетичність”¹⁰.

Взаємини польського маєтку й українського села трактуються цими авторами як добросусідські. Так, в Е.Корвін-Красинської читаємо, що відносини в селі були, “можливо, феодальні, але сердечні і турботливі”. Серед доказів, якими обґрунтовує свою думку автор, наведені дитячі спогади про те, що її матір часто запрошували хрестити селянських дітей, а коли панські діти забігали у селянські двори, там їх завжди частували молоком¹¹. Батько К. Скринського, автора з Поділля, постає в мемуарах добрим землевласником, який поважав селян і цінував їхню працю. Автор пригадує, що на великі релігійні свята – Різдво, Великдень – його батько запрошував працівників цукрового заводу, близько тридцяти осіб, до свого будинку, де влаштовував символічне спільне святкування¹².

Своєрідним індикатором українсько-польських взаємин стали революційні події початку ХХ ст. Коли почались заворушення на селі у 1905–1907 рр., польський так званий “цивілізаційний острів у морі варварства”¹³ опинився в оточенні. За спогадами поляків – “українофілів”, ці неприємні події мало позначились на внутрішньому житті маєтку. Дід В.Бартошевича, від’їжджаючи у справах до Варшави, довіряв селянам, які обіцяли, що у маєтку “все буде добре”¹⁴. Не вдавався до послуг охорони і батько К.Скринського, також упевнений у своїх українських робітниках¹⁵.

⁷ Филлипс Л, Йоргенсен М. В. Дискурс анализ. Теория и метод. Харьков, 2008.

⁸ Такі дані засвідчують різні джерела. Див. наприклад: *Dyakowska J.* Wspomnienia. Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Sygn. 15375. S.15; *Rostworowski A.* Ziemia, której już nie zobaczysz. Wspomnienia kresowe. Warszawa, 2001. S.16.

⁹ *Pawelczyńska A.* Koniec kresowego świata. Lublin, 2003. S.118.

¹⁰ *Kraśńska E.* Wspomnienia. Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Sygn. 14114. S.17.

¹¹ Ibid.

¹² *Skrzyński K.* Wspomnienia z lat 1891–1917. Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Sygn. 15585. S.13.

¹³ Вислів, використаний Д.Бовуа. Див.: *Beauvois D.* Mit Kresów Wschodnich czyli jak mu położyć kres // *Polskie mity polityczne XIX I XX wieku.* Wrocław, 1994. S.96.

¹⁴ *Bartoszewicz W.* MÓj ojciec i jego czasy. Wspomnienia z lat 1867–1920. Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Sygn. 15611. S.82.

¹⁵ *Skrzyński K.* Wspomnienia z lat 1891–1917. S.28.

Серед названих спогадів, які репрезентують колективні уявлення про “інших” – українське оточення польських маєтків – можна вирізнити такі характерні особливості. Всі спомини про українське населення припадають на дитячі роки, коли безпосередні зв’язки з селянами обмежувалися лише спогляданням “інших”, епізодичними, випадковими зустрічами, а не взаємодією з ними. У більшості випадків образ українського населення формувався через сімейну ідентичність: як ставилися до українців батьки, так їх сприймали й діти.

Загалом відносини польського маєтку та українського села конструюються як такі, що базуються на взаємоповазі й усвідомленні взаємовигідності саме дружніх стосунків.

Цікавий приклад наводить А.Павелчинська, згадуючи про свого діда. Той ніяк не міг довести селянам доцільність розведення сортових порід дерев, ймовірно тому, що це вимагало фінансових витрат, тому він пішов на хитрість. Придбавши для себе різні якісні сорти плодкових дерев, він попрохав селян посадити їх у своєму саду, жодним чином не контролюючи цього процесу. Через деякий час сортові дерева з’явилися у дворах селян¹⁶.

Фактично, йдеться про крадіжку, але спровоковану самим “постраждалим”, який таким чином домігся своєї мети. В тексті немає і натяку на осуд, є лише радість з приводу “розумного плану”, який вдалося реалізувати. Отже, дискурс вибудовується таким чином, що при всій повазі до іншого етносу, виникає образ українця як такого, що бере те, що погано лежить. Далі по тексту автор зазначає: “Дід любив селян, і вони його теж”.

Як би ми не інтерпретували цей фрагмент спогадів, варто зауважити, що дружні стосунки, які демонструють названі наративи, містять елементи усвідомлення недоліків “інших” і вміння до них пристосуватися, ба, навіть використати з власною метою. Разом з тим, зміст тексту демонструє переваги польського соціуму, який несе цивілізаційний прогрес, перед українським, що не усвідомлює наданих йому можливостей. А це вже яскраво виражені претензії на зверхність і панування над “нерозумною” спільнотою.

Класова ідентичність є для авторів наперед заданою, такою, що не викликає ні питань, ані сумнівів. За повідомленнями К.Скринського, на Поділлі у 1905 р траплялись і підпали маєтків, і страйки, але вони не набули масового характеру. Таким чином, відсутність досвіду класових конфліктів зумовлює позитивний образ українців.

Радикально протилежний погляд на “іншого” містять спогади інших авторів, вихідців з правобережної України, П.Подгорського та Є.Покживницького. Дід Є.Покживницького, як пише автор, “не без слухності називав селян хрещеною худобою”, а влучні прислів’я та приказки українців викликали подив автора¹⁷. Думка П.Подгорського про українців настільки емоційна, що варто навести фрагмент спогадів повністю: “Українець має скритний характер, тільки свою думку вважає слушною й тільки очікує, щоб помститися. Лише страх може стримати його почуття. Українець поважає силу, розумову перевагу і вимагає твердої, але справедливої руки. Не можна йому показувати свою легковажність”¹⁸.

У таких джерелах українці постають дикою, неприборканою масою. “Інший” сприймається як чужий і ворожий, від якого постійно можна очікувати небезпеки. Спробуємо, за порадою М.Фуко, побачити не прояви дискурсу, а причини його виникнення. П.Подгорський, який народився наприкінці XIX ст. у Сквирському повіті

¹⁶ Pawelczyńska A. Koniec kresowego świata. Lublin, 2003. S.123.

¹⁷ Pokrzywnicki E. J. Żywoty i sprawy. Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Sygn. 15415. S.58.

¹⁸ Podchoriski P. Moje wspomnienia. Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Sygn. 15657. S.27.

Київської губернії, рано втратив матір. Дитинство автора минуло в постійних переїздах: він жив по чергово в маєтках дядька й діда, потім – у бабці в Києві. Коли у 1905 р. почалися революційні заворушення, хлопцю виповнилося 16 років, і він, мешкаючи й навчаючись у Києві, найімовірніше, не мав особистого досвіду спілкування з українськими селянами, а свої враження про них сформував під впливом розповідей, думок, які побутували в родині та в його оточенні. Автор двічі згадує про вибухи селянського невдоволення: коли в їхньому маєтку було підпалено стайню, а на плантаціях буряків відбулись рільничі страйки¹⁹.

Батько другого автора, Є.Покживницького, господарювати не любив: він “важко пережив ліквідацію сервітугів”, “всі ті маєткові і судові справи, нечесні економи його драгували”²⁰. Одружившись з заможною жінкою, він так і не увійшов у середовище польської аристократії, не став для них “своїм”. Отже, контекст описаних ситуацій вимальовує проблематичні ситуації: в першому випадку йдеться про класові суперечності, які в силу специфіки регіону набувають ознак і національного конфлікту, в другому – про маргінальну національну ідентичність.

Разом з тим, названі автори пробують самі визначитись у своєму ставленні до оточуючого населення, намагаючись бути об’єктивними. Так, Є.Покживницький помічає, що “хоч на селі і була крамниця, де продавали горілку, не бачив п’яних хлопів”.

П.Подгорський намагається аналізувати причини ворожнечі маєтку і села. Він стверджує, що українсько-польське протистояння було спровоковано російською владою, “щоб натравити село на польського поміщика”²¹. Отже, класові суперечності в таких наративах виходять на перший план, і в конфлікті звинувачено третю сторону, такого собі “спільного ворога”.

Образ спільного ворога як причини всіх негараздів трапляється і в інших рефлексіях. Так В.Валевський називає інструментами розпалу антагонізмів і православну церкву, і зрусифіковану інтелігенцію²². Ставлення поляків до росіян і російської влади в українських губерніях – тема доволі велика, проблемна і вимагає окремого розгляду. Однак конструювання образу загрозливого “іншого”, чужого, ворожого міцно вкорінюється в колективній історичній пам’яті і продукує негативне ставлення до іншої нації. Одночасно такий образ повинен привернути на свій бік тих, хто опинився посередіні барикад – українців.

Звичайно, що різні критичні ситуації не виникали одномоментно, а були підготовлені всім попереднім ходом подій. Російський уряд, провівши аграрну реформу на Правобережній Україні на умовах, вигідніших для селян, ніж в інших регіонах імперії, заклав своєрідну “міну повільної дії” в українсько-польські відносини. Основною причиною такої лояльної політики царизму щодо українців стало прагнення привернути їх на свій бік в російсько-польському протистоянні. Досвід, однак, показав, що союзниками поляків у їхній віковій боротьбі за свободу українські селяни так і не стали.

В описаних ситуаціях сучасники виходили з біологічного розуміння нації і приписували індивідам певні колективні стереотипні характеристики. Політичний конфлікт, спровокований урядом, набирал ознак етнічності, спільнота – властивостей суб’єкта конфлікту, а її дії набували етнічного забарвлення. Стратегія влади в цьому випадку спрацювала, і політичні мотиви послаблення польського впливу були переведені в площину національних протиріч, які вимагали арбітра в особі “незацікавленої” сторони – царату.

¹⁹ Podchorski P. Moje wspomnienia. S.26,29.

²⁰ Pokrzywnicki E. J. Żywoty i sprawy. S.30, 37.

²¹ Podchorski P. Moje wspomnienia. S.27.

²² Walewski W. Wspomnienia o Podolu // Pamiętnik Kijowski. T.3. Londyn, 1966. S.36.

Наративи поляків-кресівців, які конструюють негативний образ інших націй – російської та української, можна розглядати, за дослідником пам'яті Й. Рюзенем, і як спробу подолати кризу. Він вважає, що створення історичних наративів, історизація минулого стає стратегією подолання травми²³. Втрата “райської України-Аркадії” – травма для ідентичності поляків, вихованих на кресах, тому історичний екскурс, разом зі знаходженням відповіді на питання – чому сталося так, як сталося – покликаний знешкодити наслідки травми для національної ідентичності. Одночасно на шляху детравматизації особливого значення набуває образ “зовнішнього ворога”, який стає ключовою фігурою нової міфологізації історії.

Є ще одна течія мемуаристів – “нейтральна”, до якої можна віднести тих авторів-дворян, які намагалися не тільки не змішуватись з оточуючим населенням, а й створити свій відокремлений світ, розділений певним вододілом з “іншими”. Ці ідеї простежуються в деяких наративах, а саме, на думку С.Родовіч, “російський та український світи несли загрозу польському світу”²⁴. Кс.Красицький в своїх споминах про С.Грохольського говорить, що він “розумів, що нам не полонізувати русинів (мається на увазі місцеве населення. – О.Н.), але підтримувати їх, виконуючи своє призначення, формувати і в них зобов'язання, щоб вони визнавали в нас провідників, приятелів, які залишаться з ними, поки вони вийдуть в люди”²⁵.

Отже, рівноправні стосунки так і не склалися. За влучним висловом польського історика Р.Вапінського, в українцях вбачали “молодших братів”, які потребують опіки”²⁶.

Що ж дає привід і можливість полякам сприймати українське населення як меншовартісне? Однією зі стратегій збереження національної ідентичності поляків стала ідеологія вишості їхнього етносу над іншими в цьому регіоні. Легітимізація власної національної ідентичності вимагала конструкта, згідно з яким поляки тлумачили свою присутність на кресах як месіанське покликання. В таких історичних наративах “інший” постає як такий, якому необхідна опіка, турбота, що не зможе дати собі ладу без сильного і мудрого провідника. Такі наративи становлять дискурс влади, яка отримує в них обґрунтування і ними детермінована.

Дослідник Й.Рюзен наголошує на трьох основних функціях історичного наративу: 1) мобілізація минулого досвіду задля розуміння сьогодення; 2) єднання трьох модальностей часу – минулого, сьогодення та майбутнього, що впливає на конструювання майбуття і робить його очікуваним; 3) встановлюючи ідентичність автора й читача, він, наратив, впевнює їх у стабільності власного світу²⁷.

Історична ситуація в південно-західних губерніях Російської імперії, коли поляки з жахом втрачали свою владу, становила загрозу для їхньої ідентичності. Колективна пам'ять була загнана в глухий кут і постійно піддавалась трансформаціям під тиском зовнішніх обставин. Зосередження на маєткових справах і прагнення зберегти недоторканим хоча б світ родини і садиби було інтуїтивною самозахисною стратегією польського дворянства. Конструювання “свого” світу та його захист давали те очікуване відчуття сенсу буття, що робить існування тут і зараз вагомим для майбуття.

Одночасно владний дискурс не зник з наративів. Претензії на захист слабшого – конструкт того, хто бажає, щоб у ньому бачили сильнішого, здатного очолити грома-

²³ Рюзен Й. Кризис, травмы, идентичность // Цепь времен: Проблемы исторического сознания. Москва, 2005, С.38–62.

²⁴ Rodowicz W., Rodowiczowa S. Z. z Rodowiczow Iwanicka. Tryptyk rodzinny. Dzieje rodziny Rodowiczów. Warszawa, 1999. S.72.

²⁵ Krasicki K. Głośne myśli w rozmaitych kwestiach. Luck, 1913. S.17.

²⁶ Wapiński R. Polska i mała ojczyzna Polaków. S.137.

²⁷ Рюзен Й. Кризис, травмы, идентичность. С.38–62.

ду чи протистояти ворогу, тобто того, хто зазіхає на владу, це прояв так званих мікрофізик влади. Національний конструкт виявився зручним для тієї частини польського населення, яка не змиралась з утратою привілейованих позицій в південно-західних губерніях і претендувала на ідеологічне керівництво. В цих претензіях доцільно почути голос колонізатора, про що влучно написав ще Е.Саїд.

Проводячи межу між “ми” та “вони”, автори мемуарів прагнули також консолідації та згуртованості “своєї” етнічної спільноти і підвищення власного авторитету.

У сучасній історіографії панують різні думки з приводу українсько-польського співіснування: одні історики ностальгують за “втраченим раєм”, інші – з легкої руки Д.Бовуа “розвінчують міф” про гармонійність і патріархальність відносин маєтку і села. Сприйняття українського населення в наративах поляків-кресівців є прикладом того, що історія міжетнічних стосунків була різною. Механізми пам’яті формували багатоманітну історію, мозаїчне переплетіння якої впливало на самоусвідомлення польського населення.

Попри все, національна ідентичність поляків виявилася тісно переплетеною з образами українців, які зчаста є не цілком позитивними. Досліджені наративи демонструють колоніальний дискурс, який глибоко укорінився в колективній пам’яті. Несприйняття місцевого населення як рівноправного привело у ХХ ст. до формування етнічних стереотипів, схематичних образів, що впливали на розпалення конфліктів виразно національного характеру.

Питання національної ідентичності сьогодні є актуальним не тільки для істориків, а й соціологів, психологів і політиків. Політизація історичної пам’яті робить її больовою точкою сучасного існування. Вивчення процесу формування національної ідентичності через конструювання образу “інших” в джерелах змушує звертатися до витоків національних конструктів. Вони виявляються різноманітними, часто протилежними, залежними від багатьох факторів. Індивідуальна пам’ять авторів спогадів дає привід стверджувати множинність варіантів конструювання “іншого”.

Аналізуючи образ “інших” в мемуарах поляків-кресівців та його значення для конструювання власної національної ідентичності, ми свідомо уникали ще одного важливого питання, яке варто задати джерелу. Усвідомлюючи, що будь-яка колективна ідентичність є лише конструктом, категорією диференціації та класифікації суспільства, постає слушне питання – кому “вигідний” певний стереотип українців, що міцно вкорінюється у колективній пам’яті. Розбіжності у конструюванні “іншого” – від доброзичливого захоплення до ворожого презирства – свідчать про те, що приписування певних етнічних характеристик не було лінійним процесом. Тобто, певний шаблонний образ українця в очах поляків – омана, міф, сконструйований пізніше і закарбований в історичній пам’яті. Уважне ж прочитання джерел свідчить про різноманітність сприйняття іншого етносу, багатомірність міжетнічних відносин поляків та українців. Саме це усвідомлення повинно застерегти нас від написання нової міфічної історії.

**IMAGE OF UKRANIANS IN THE NARRATIVES OF POLES
OF THE SOUTH-WEST PROVINCES OF RUSSIAN EMPIRE
AT THE END OF 19TH C.–AT THE BEGINNING OF 20TH C.**

Olga NIKOLAYENKO

*Kharkiv National Auto-highway University
25, Petrovskogo Str., Kharkiv, 62001, e-mail: nikolajenko@mail.ru*

The Ukrainian Studies Department

In the article the image of Ukrainian population was analyzed by using narratives of Poles, who lived in the south-west provinces of Russian Empire at the end of 19th century, at the beginning of 20th century. Methods of discourse analysis and post-colonial researches were used that allow to determine differences in the individual perception of another ethnos and reasons for forming ethnic stereotypes in collective consciousness.

Key-words: national identity, Ukrainian, Poles, discourse, narratives, individual and collective memory.

Стаття надійшла до редколегії 05.10.2009

Прийнята до друку 23.10.2009